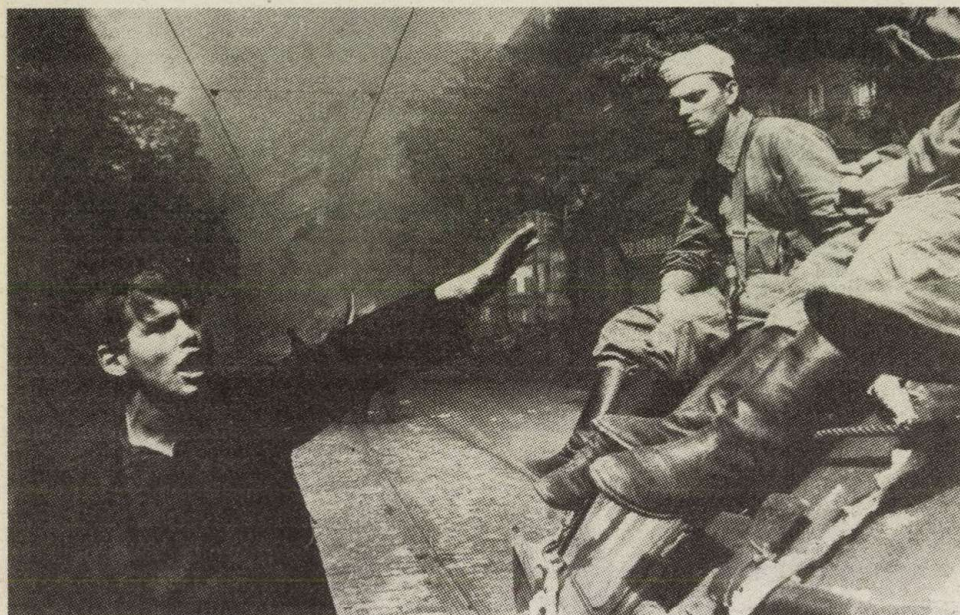

EÖRSI ISTVÁN

Időm Gombrowiczcsal

– részlet –

FOTÓ: JOSEF KOUBEKKA

„Igaz, hogy »éretlensége« nemcsak a páncélosok ellen, hanem szörnyű célokra is felhasználható”

Witold Gombrowicz (1904–1969) lengyel író, 1939-ben Argentínába sértahajókázott, és – mivel egy héttel távozása után a németek, később pedig az oroszok megszállták Lengyelországot – huszonnégy évig a dél-amerikai országban felejtette magát. 1963-tól haláláig nyugat-európai, főként francia emigrációban élt.

Jó ideje műveinek – elsősorban *naplójának* – olvasásával és kommentálásával szórakozom. Valamiféle kettős szellemi napló jön létre így. Nyugtalanító problémáim meghosszabbodnak visszafelé az időben, és – legalább ezt remélem – távlatot is kapnak, előrefelé, ahogy megpróbálom átpasszírozni őket egy nagy író és nagy személyiség sokat próbált szűrőjén.

Egyetemistaéveire visszapillantva azt írja Gombrowicz a *Lengyel emlékezésekben*, hogy „Gyűlöltem a lelkesedést”. Egy aranyköpést idéz: az ember húszéves korában gyűjtögető, nagyvenyegesen pedig tűzoltó. „Szerencsémre vagy szerencsétlenségemre – valószínűleg szerencsétlenségemre – valóságos életemet illeti – már húszéves koromban a tűzoltókkal tartottam, és szkeptikus mosollyal hallgattam az akkor is, mint a történelemben mindig, felbolydult diákság dörgő beszédeit és dalait.” Képzetelemben talán felderengett már a szöges csizma, mely

szétrúgja a lengyel illúziók üvegházát. A frissen született, még euforikus lengyel állam közelgő összeomlását is sejdíthette előre. Nem vett részt a függetlenségi ünnepeken, és a katonamenetek ritmusának hallatán gondosan ügyelt arra, hogy véletlenül se lépjen taktusra. „Ma ezt nem rovom fel magamnak. E szellemi-pszichikai hangerő hiánya nem jelent puhaságot, sem engedékenységet – az angol példa bizonyítja ezt –, és úgyszólván tisztában lehetünk buzgó hiszékenységünk negatív oldalaival és az élet teljes szigorával, hogy közben szilárdan kitartunk amellett, amit értékesnek tartunk.”

Furcsa érzéskeveredést konstátálok magamban e fejtegetés olvasása közben. A korai – mondhatni: alkati – illúziótlanságnak ez a foka egyszerre tölt el irigységgel és sajnálattal. Megvallom: én még mindmáig, jóval túl a tűzoltókoron sem jutottam el odáig, hogy a lelkesedést feltétlenül a fanatizmussal, a kritikahiánnyal, a szellemi rest-

séggel azonosítsam, bár az esetek többségében kétségkívül nem hessenthető el az efféle gyanú. A lelkesedés a valóság bizonyos tendenciáihoz tapad, ezeket nagyítja fel, ezekhez rendeli – többnyire kizárólagosságra törve – mindazt, amit értékesnek vél vagy szeretne vélni. Csakhogy a valóság a valóságban is igen különböző értékű szeletekből tevődik össze; feltétlenül hibát követünk el, ha egyik vagy másik pozitív elemét felnagyítjuk? Ahogy az emberek is csak úgy ábrázolhatók, hogy néhány jellemző vonásukat eltúlozza a művész, a többi pedig elhalványítja vagy figyelmen kívül hagyja, úgy a köznapi életben is főként az értékesnek ítélt elemek hangsúlyozásával, felnagyításával tűzhetjük ki céljainkat. Az efféle ténykedés persze csak akkor fokozódik lelkesedéssé, ha erős érzelmi hangsúlyt kap, az érzelmi telítettség pedig többnyire nem bírja elviselni a kiritikát, a gúnyt, a viszonyítási és relativizálási törekvéseket. Mihelyt – igen korán – ráéreztem erre, megpróbáltam, Heine magas példájára függesztve szemem, iróniával ötvözni ideálok iránt érzett fogékonyaságomat. Úgy éreztem, a lelkesedés veszélyei, amelyekről Gombrowicz beszél, csökkenthetők ilyen módon, és még azokról az érzelmi gyönyörökről sem kell lemondanunk, amelyeket a valakikhez vagy valamilyen eszmékhez való tartozás válthat ki. Tudom persze: az ironikus tartás valamely táboron belül is elszigetelheti az embert, de ekkor szellemi szempontból igen gyümölcsöző – bár gyakorlatilag kényelmetlen, sőt olykor veszélyes – szituáció alakulhat ki: a benlét és a kintlét egyidejűségének érzete.

A hatvanas évek elején, meglehetősen ifjan, még sokkal ifjabb szerelmemmel Lengyelországba utaztam, hogy zavartalanul együtt tölthessünk néhány napot. Túlzsúfolt kupéban szorongtunk, sokáig álló testhelyzetben, majd – már lengyel területen – az éjszaka közepén sikerült ülőhelyhez jutnunk az ablak mellett. Az egyik állomáson egy öblös demizson jelent meg ámuló szemünk előtt, egy szőrös, vastag kar nyújtotta át a szomszéd kupé ablakából. Beemeltem hozzánk, meghúztam, kitűnő száraz fehérbort tartalmazott, a barátnőm is kortyolt belőle, de közben máris megjelent az ajtóban a szőrös kar tulajdonosa egy óriási, nemcsak hájtól, hanem izmóktól is dagadozó lengyel, Witold, mondta mellét veregetve, „hohó, hohó”, és elemelte a szájam elől a demizsont. Beinvitált bennünket a fülkéjébe, ott addigra már bőven volt hely, karjára fektet-

te a kosarat, az üveg nyílását a szájába vette, és ahányszor megemelte könyökét, néhány korty bor folyt a szájába. Közben beszélt, lengyel-francia-német keverék nyelven, ezt a hús litert a Balaton mellékén vette, parasztházban, beteg nagymamájának, de a nagymamának elég lesz tizenhat liter is, majd tizenöt, tizennégy, tizenhárom, öreg a grandmere, elég neki tíz is, fellökte könyökét, kortyolt, vizsgálta a borállást, nekünk is oda-odanyújtotta a nedűt. Grandmere malade, wein neki medikament, mondta bocsánatkérően, ahányszor ismét gondjaiba vette a kincset, a karjára fektette, és már emelte is a könyökét. Három óra után – már derengett – egy pályaudvarra érkezünk, orosz páncélosok rostokoltak ott tehervagonokon, sok száz tank és páncélauto, és ekkor Witold az ablakhoz ugrott, kinyújtott bal kezében a demizson, a jobbja ökölbe szorult, megfenyegette vele a tankokat, és üvöltött, üvöltött torkaszakadtából, csak azt a két szót értettem, hogy „Polszkaja kавallerija”. Wajda egyik filmjében – és a valóságban is – a lengyel lovasság nekirontott a náci páncélosoknak, és íme most Witold hasonló akcióval fenyegeti a Vörös Hadsereget. Két lengyel nagy nehezen lecsendesítette az őrjögőt, aki egykettőre elaludt, nagymama maradék borával a térde között.

Gombrowicz gyűlöli a lelkesedést, tehát Witoldot is, én azonban még ma sem tudom, jobb volna-e a világ, ha senki sem volna hajlandó lóháton nekirontani a tankokból lövöldöző tömeggyilkos megszállóknak. Biztatni persze már csak azért sem mernék senkit ilyen akcióra, mert magam sem volnék képes ilyen hősiességre. Másrészt viszont kétségtelen, hogy a náci birodalom összeomlott, a szovjet is széthullik most már, Witold viszont él és virul. Igaz, hogy „éretlenség” nemcsak a páncélosok ellen, hanem szörnű célokra is felhasználható.

1945-ben, tizennégy éves koromban az oroszok bevonulását úgy is mint gettólakó, felszabadulásként éltem át. A Vörös Hadsereg a szó szoros értelmében életemet mentette meg. De nemcsak a zsidó törvények kárvallottjai éreztek okot az örömrre. Véget ért a háború. Évszázados álm vált valóra: földet osztottak Magyarországon. A nagyüzemeket államosították. Többpártrendszeres demokráciát, faji, nemzeti és osztályelnyomástól mentes jövőt ígértek a lakoságnak. Munkás- és parasztfiatalok tódultak az egyetemekre. És noha a figyelő szem már 1945-ben regisztrálhatta volna – nagy ritkán regisztrálta is – a szovjet segítséggel készülődő sztálinista rémuralom előkészületeit, a mérvadó értelmiség többsége kezdetben gyanútlan volt, vagy legalábbis erre törekedett. Sőt, a lelkesedés még 1949-ben, a kommunista diktatúra kezdetén sem szűnt meg teljesen. Írók tucatjai – és nemcsak a tehetségtelenek – ontották pártos irományaikat, Sztálin és Rákosi kultikus figurákká magasztosultak. A legtöbb szerző még csak nem is aljas indokból butult el, hanem szíve törvényeit követve. Rá-

kosi Mátyás hatvanadik születésnapjára 1952-ben magam is megírtam egy eposzkát a kis szörnűtegről, és irományomért – holott még kötetem sem volt – állami díjban részesültem. Zsidók és nem zsidók, volt kommunista, szociáldemokrata és nyugatos tradíciójú költők, munkás-, paraszt- és értelmiségi sorból származók egyaránt csak úgy esőzték az efféle alkotásokat. Akiknek nem fűlött ehhez a foguk, azok kikerültek a pályáról, teljes tilalomban tengődtek, még szabadságukért is rettegniük kellett.

Ilyen körülmények között meg kell állapítani, hogy az őszinteség, a szív törvényeinek követése senkit sem mentesít a történelmi felelősség alól, hiszen busásan díjaztak bennünket tévedéseinkért. A lelkesedés ebben a korban undorító volt, a szó gombrowiczai értelmében. Hiába hiszem őszintén, hogy a tárgyak fölfelé esnek, ha ezért jutalmul magam is fölfelé lebeghetek.

És mégis: négy évtized elmúltával azt észlelem, hogy az öncsaló illúziók ellen folytatott harc gyakran termékenyebb alapot kínált az írói fejlődés számára, mint a

ben. Ahogy később a Kádár-korszakban, úgy Horthy idejében is megkötötte a polgárság, értelmiségével egyetemben, azokat a rossz kompromisszumokat, amelyek megkönnyítették a zökkenésmentes országglást. Karinthy Frigyes, akit csak agytumora mentett meg a zsidóüldözés legszörnűbb éveitől, egyik legszebb versében a definíció pontosságával fogalmazta meg a finom kultúr-emberek humanizmusának dilemmáját: „Inkább egyenek meg a férgek, / Mint hogy a férget megegyem”, és eközben még csak eszébe sem ötlött, hogy a féreg – legalább elvileg – el is tapható.

A finom humanizmus utódai Sztálinnak sem ugrottak be, éppen ezért, tisztánlátásuk és tisztességük folytán, nem érezték szükségét annak, hogy felülvizsgálják fegyverzetüket. A sztálinizmus kultúra- és emberellenességén egykettőre átláttak, de azon már nem, hogy ez a szörnűség – ahogy Gombrowicz is írja Naplója vége felé, antikommunista emigránstársaival vitázva – ellenhatás a kelet-európai, nyomorúságos történelemre. Az ilyen írók is „éretlenekké” váltak,

„Magam is megírtam egy eposzkát a kis szörnűtegről”

soha-meg-nem-ingott tisztesség. Ennek hordozói, jórészt hagyományos polgári értéken nevelkedett értelmiségiek, a kezdetektől lenézték Sztálint, sőt lelkileg ellenálltak a bolsevizálódásnak, kockázatot is vállaltak ezért olykor, de az ellenállásnak ez a pátosza felmentette őket attól, hogy felülvizsgálják saját tiszteltre méltó elveiket és hagyományait. Magyarországon a polgári kultúra nem volt felelős a Horthy-korszaknak vagy a második világháborúnak az embertelenségeiért, de azért igenis részfelelősség terheli, hogy nálunk olyan csekély volt az ellenállás – és nemcsak a fegyveres értelemben – a „Magyar Pokol”-al szem-

vagyis olyan értelmiségiekké, akiknek nincs speciális, történelmi fogantatású válaszuk a kor új kérdéseire. Amikor a Kádár-korszak szóhoz engedte jutni őket, különbékéjükhöz csaknem mindnyájan a Rákosi-korszak „babitstalan” esztendeiből merítették a jó lelkiismeretet, abból a néhány iszonyatos évből, amikor a rémuralom nemcsak akasztott, börtönzött, halálra kínzott, internált, nemcsak az ipart és a mezőgazdaságot tette tönkre, nemcsak az értelmiségi munkát aláztta meg, nemcsak a lakosság millióinak történelmi reményeit züllesztette kétségbeesésbe, hanem mindezt betetőzendő még tőlük is megvonta a nyomdafestéket.